

Petr Žantovský: Jak jsem potkal knihy – 49. díl. Epištoly o elitách a lidu

1

02.11.2018 11:43

Vlastimila Vondrušku netřeba čtenářům dlouze představovat. Narodil se přesně deset let po konci druhé světové války, 9. května 1955, vystudoval historii, byl ředitelem historické části Národního muzea.

Foto: Hans Štembera

Popisek: Petr Žantovský

Veřejnost jej však zná především jako autora několika desítek odborných i beletristických knih, přičemž dodejme, že se jedná o jednoho z nejlépe prodávaných autorů současnosti. Své konkurenty a kritiky tím úspěchem samozřejmě často popouzí, jednak svou adorací středověku, názorem, že naše současnost je prakticky totožná s pádem starověkého Říma, zdůrazňováním významu habsburské monarchie pro stabilitu ve střední Evropě, a také svými představami o cyklickém a fázovém vývoji kultur. Obzvláště pikantní je výtka, že prý se „*nezdráhá vystupovat jako historik s oprávněním vyjadřovat se kvalifikovaně k dění v současném světě.*“ Na to lze dodat jedině: což už přestalo platit proslulé Ciceronovo „*Historia magistra vitae*“?

Nejnovější kniha Vlastimila Vondrušky nese titul Epištoly o elitách a lidu a je volným pokračováním úspěšné předchůdkyně Breviář pozitivní anarchie. Je to soubor úvah, tu odborně podložených a pracujících s přesnou terminologií, historickou či sociologickou, jinde stručných glos k aktuálnímu dění na poli systému, jemuž říkáme demokracie, a který je složen jak z vládnoucích elit, tak z ovládaného lidu, ale i mnoha dalších aktivních činitelů, například médií. Kniha je to nejen mimořádná svým záběrem, ale i přehledností a čtivostí. A protože jde právě o dva spojené, ale kompozičně mírně odlišné celky, a především prostě proto, že to stojí za to, věnujeme knize nejen dnešní, ale i příští díl našeho cyklu. Dnes tedy eseje, příště glosy – o elitách a lidu.

ÚVOD

Místo úvodu krátké objasnění, co titul knihy znamená, abych se vyhnul kritikům, kteří obvykle vědí nejlépe, co vlastně chtěl autor názvem díla vyjádřit a jak to myslel.

Epištola – literární sdělení, které formou dopisu pojednávalo o obecných či konkrétních věroučných, liturgických, morálních či filozofických otázkách života křesťanů. Podnětem k sepsání takového listu bývaly obvykle autorovy osobní zkušenosti či pochybnosti o správnosti konání církevní obce, jíž svůj dopis adresoval.

Elita – úzká skupina lidí, která díky svému mocenskému postavení určuje běh života lidu, svým vzděláním mu přináší nové poznání světa a díky talentu ho baví a těší. Za to požívá jisté úcty a lid ji živí svou prací.

Lid – ti ostatní, jejichž běh života je určován vládci. Dostává se mu poznání z úst učenců a těší ho tvorba talentovaných umělců. Pokud však elity vnucují lidu postoje, poznání a zábavu, s nimiž bytostně nesouhlasí, nerozumí jim a nemíní je přijmout za své, reptá. V takových dobách pak vycházejí knihy podobné této.

POJEM ELITA

Přirozená dělba rolí

Člověk je bytost společenská, „homo socius“. Kromě toho, že jí, tráví a uspokojuje tělesné pudy, potřebuje mít společnost. Potřebuje hovořit, mít své místo ve světě a také respektovat určité normy. Jeho jednání je tedy vždycky více či méně determinováno společností, v níž žije.

Tendence dělit stádo na vůdce a podřízené je zřejmá u většiny živočichů, kteří žijí v přírodě podle různých, i když ve své podstatě nesmírně jednoduchých sociálních modelů. Tento jev je zřejmý a dobře popsáný. Stejná tendence, tedy dělit „stádo“ na skupiny, je od nejstarších časů běžná i v lidské společnosti. S tím, jak se proměňoval způsob obživy a organizace společnosti, vytvářely se různé mechanismy pro fungování skupin i jedinců. I když se jejich podoba v běhu času měnila, základní model zůstal stejný. Jedni jsou nahoře a druzí dole.

V každé společenské skupině, ať je jí kmen, stát, obec, spolek nebo rodina, existovala vždy dělba rolí, jejichž prostřednictvím se přenáší odpovědnost a s ní spojená rozhodovací moc do rukou jednoho nebo několika členů skupiny.

Elity a pseudoelity

Pojem elita se dá chápat různými způsoby. V obecném povědomí se za elity považují skupiny, které mají výsadní postavení, dané zvláštními privilegii, majetkem, vlivem či schopnostmi. Vymezení elit není stanoveno zákonem a není oficiální součástí politického či společenského systému, je subjektivní a je dáno tím, co která společnost za elitu považuje, případně kam řadí člověk sám sebe. Někdy se slovo elita používá jako označení nejlepších jedinců v nějakém oboru činnosti, obvykle v takovém, kde je úspěch objektivně měřitelný (elitní skupina sportovců), či tam, kde se tohle označení používá tradičně (elitní vojenské jednotky).

Obecně platí, že příslušnost k elitám přináší těmto lidem respekt a prestiž, které mají reálný dopad v autoritě a úctě, ale dává jim také faktické či morální právo vládnout či soudit jednání

jiných. Současně však tato role vystavuje příslušníky elity kritice a někdy závisti. Tím je také dáno, že se k ní někteří raději nechtějí hlásit.

Naopak existují lidé, které okolí za elitu nepovažuje, ale oni sami se chovají, jako by k ní patřili. Často to dělají z hlouposti, namyšlenosti, ale někdy také proto, že je to pro jejich práci či uspokojení výhodné. Pro takové jedince se vžil pojem pseudoelity.

Fenomén elit se dá vystopovat v různých oblastech života, ale rozhodně nejviditelnější je na veřejném poli – v politice, umění, vědě a médiích. To je totiž vděčné prostředí pro ty, kteří se chtějí jako elity chovat. Podle rozsáhlého výzkumu z konce minulého století byli u nás za elity považováni v podstatě všichni, kteří měli nějaké významnější posty v politickém životě, dále vedoucí pracovníci velkých podniků, odboroví předáci, primátoři, rektori a děkani vysokých škol, vysoce postavení vojáci a policisté, významní učenci, špičkoví sportovci a umělci a rovněž vydavatelé a šéfredaktoři hlavních tištěných médií, rozhlasových stanic a televizí.

Analýza politického dění z nadhledu

Někde jsem četl, že máme nejvíce politologů na jeden kilometr čtvereční. Máme mnoho slimáků a málo zelička. To ale neznamená, že všichni nehovoří stejně sebevědomě. Řekněme, že se o prezidentský úřad ucházeli dva kandidáti – Voříšek a Vlčák (ať to zní hezky aliteráčně). Po skončení voleb rozsáhlé výzkumy zjistily, že výsledky byly ovlivněny dopravními možnostmi, kulturními aktivitami a také stravou.

Analýza A (stoupenec Voříška)

Na výsledek nedávných voleb měly velký vliv faktory komunikační a kulturní. Ve větších městech, kde existuje hromadná doprava, mají lidé možnost se ve vozech metra, tramvají či autobusů setkávat a mají tedy příležitost si vyměňovat politické názory, což je tříbí, aby odmítali scestné představy Vlčákovců. Naopak tam, kde lidé tráví spoustu času v osamění v kabině traktoru, se jim v hlavách rodí mylné představy, které nikdo nekoriguje. Tihle lidé proto dohlédnou jen na konec svého pole, a to je z pohledu Evropské unie málo. Natřásání traktoru vede navíc k nespokojenosti s vlastním životem, a takoví lidé snadno podlehnou populistickým politikům. Roli hraje i kultura. Tam, kde lidé nečtou hodnotnou literaturu, nechávají se snadněji ovlivnit jednoduchým pohledem na realitu. Neblaze v tomto ohledu působí sbory dobrovolných hasičů, kteří v lidech s menším rozhledem vytvářejí mylnou představu, že hlavním nebezpečím, které jim hrozí, může být požár. Rituálem nekorektnosti jsou pak plesy dobrovolných hasičů, kde se zpívá třeba o tom, že shořela stodola. Ale za práva žen či gayů se na podobných akcích nebojuje. To je velká chyba. Voříškovi stoupenec ctí otevřenou multikulturní společnost, jak to dokazuje jejich obliba sushi, pizzy či hamburgerů. Vlčákovci, ovládaní nacionalistickými hesly, se přidržují mastného knedlo-zela jen proto, aby vepřovým masem vyjádřili svůj antisemitismus a odpor k islámu. Tyhle motivy nezazněly v kampani jasně, a proto volby dopadly tak, jak dopadly.

Analýza B (stoupenec Vlčáka)

Na výsledek nedávných voleb měly velký vliv faktory komunikační a kulturní. Ve větších městech, kde existuje hromadná doprava, mají lidé možnost se ve vozech metra, tramvají či autobusů setkávat a mají tedy příležitost si vyměňovat politické názory, což je tříbí, aby odmítali scestné představy Voříškovců. A tam, kde lidé tráví spoustu času v osamění v kabině traktoru, mají možnost v klidu přemýšlet, a to znamená, že nepodléhají tak snadno

marketingovému tlaku. Tihle lidé navíc chápou, že mají v první řadě odpovědnost za své pole a vznešená hesla Evropské unie jim mnoho neříkají. Natřásání traktoru vede navíc ke spokojenosti s vlastním životem, protože cítí, že jejich život má hmatatelný smysl. Právě proto, že jsou realističtí, příliš je neovlivňuje umělecká literatura, neboť popisované pseudoproblémy jsou jim cizí. Pozitivně na ně navíc působí sbory dobrovolných hasičů, které vytvářejí pocit sounáležitosti, ale současně jim dávají jistotu, že je tu někdo, kdo je ochrání před požárem, největším nebezpečím, které jejich majetku hrozí. Atmosféra plesů dobrovolných hasičů dává jasné varování všem Voříškovcům. Vlčákovým stoupencům jsou hesla o multikulturalnosti lhostejná a komicky na ně působí představa, že by budoucností Evropy měla být jídla, která jim nechutnají a většinou se ani nedají v jejich kuchyních připravit. Knedlo-vepřo-zelo naopak chutnalo předkům a chutná i dnešním lidem. Tyhle motivy nezazněly v kampani jasně, a proto volby dopadly tak, jak dopadly.

Závěry analytiků z uvedených faktů zní:

„Lidé mají rozum“ (analytik strany vítězné)

„Lidé nemají rozum“ (analytik strany poražené)

„Je třeba se dál tímto problémem zabývat a je třeba vypsát mnoho nových grantů.“ (všichni analytici unisono)

Panovníci, poslanci a neomylnost

O vzniku vládnoucích elit bylo v odborných publikacích řečeno více než dost. Je to jedno z klíčových témat sociologie a řady dalších společenskovedních oborů, oblíbené také u publicistů a spisovatelů. O panovnících a o tom, jak by měli vládnout, se vedly a vedou diskuse neustále. Je to téma složité, a proto se na tento fenomén podíváme ze specifického úhlu pohledu. Každý panovník se totiž snaží lidu vnutit představu, že má takové kvality, které ho opravňují vládnout. Proberme si tedy některé z nich.

První vlastností panovníka je, že má vždycky pravdu. Na toto téma existuje okřídlený vtip, který jsem si dovil nepatrně aktualizovat: „V rámci zjednodušení pravidel připravila Evropská unie novou ústavu. Má jen dva články. Článek jedna zní – Brusel má vždycky pravdu. Článek dva zní – Nemá-li Brusel pravdu, platí článek číslo jedna.“

Chce-li někdo vládnout, musí se logicky obestříti nimbem dokonalosti a neomylnosti. To znamená dělat rozhodnutí, která panovníka jako vládce kvalifikují. Jenže i zabezení panovníci a politici chápou (alespoň doufám), že něco takového není v lidských silách. Panovník a politik nikdy neuspokojí všechny. Ne každé rozhodnutí je promyšlené a správné. Mnohá rozhodnutí se dělají nikoli proto, že jsou správná, ale vynucená okolnostmi či různými zájmovými a vlivovými skupinami. A některá jsou prostě jen hloupá. Aby se tyhle kosmetické vady na kráse odstranily, je třeba rozhodování vládců zahalit do hávu mystiky. Tím je buď představa o božím předurčení, anebo o neomylnosti demokratického rozhodování.

Pokud vládce udělá rozhodnutí, nelze na ně nahlížet racionálně a přemýšlet, zda je dobré či špatné, ale je třeba ho chápat jako něco skoro tak posvátného, jako je samotná podstata vesmíru. Myšlenky vládců se nekritizují, je třeba se před nimi poklonit v němém úžasu. Panovník, ministr, poslanec, ti všichni jsou neomylní a každé jejich rozhodnutí je klenotem, za který jim musíme být vděční. A pokud se nám náhodou nelíbí, je chyba v nás, protože

nechápeme dosah panovníkových vizí, neboť on hledí dále a vidí to, co my, prostý plebs, vidět nemůžeme.

Panovník je Bůh

Ve starověku to panovníci měli celkem snadné. V Egyptě byli ztotožněni s Amonem, v době reformy s Atonem, na Předním Východě s některým z plejády uctívaných bohů, a jejich slovo bylo tedy slovo boží. Stejně dobře si to uměli zařídit čínští císařové. Ti zase byli Synové nebes. Obdobné postavení měli panovníci i v dalších zemích na východě, kde dominoval politický model orientálních despotií.

Takový model vlády vypadá na první pohled lákavě, leč už ve starověku to mělo své čertovo kopýtko (protože ale čerti tehdy ještě nebyli, řekněme, že to mělo své Osirisovo kopýtko, v Číně pak kopýtko bohyně Kálí).

Aby totiž bylo zřejmé, že slovo Boží je opravdu slovem Božím, bylo zapotřebí kněží, kteří to lidu opakovali, a potvrzovali tak panovníkovu božskou podstatu a legitimitu. Žádná vláda, ani ta orientální despotická, se totiž neobejde bez represivních sil a úředníků, ale také bez zástupu věrných přísluhovačů, kazatelů, ideologů. Čím hloupější příkazy panovník vydává, tím věrnější a hlasitější musí tihle přísluhovači být. Současně však musí za své služby dostávat tučnou odměnu, nejen v podobě majetku a jiných požitků, ale také neviditelného podílu na moci. To je naprosto nadčasový princip. Proč myslíte, že si Brusel tak hýčká aktivisty, a proč mají aktivisti stále víc a víc moci?

Přesto byl systém starověkých orientálních despotií pro panovníka celkem komfortní a nebezpečí mu nehrozilo od lidu, neboť svržen mohl být jen palácovým převratem. Takže logicky se musel chránit tím, že ambiciózní příbuzné nechal povraždit, uvěznit nebo je poslal někam na okraj říše. Jen tehdy, pokud nebyl dostatečně ostražitý, mohl být zavražděn on sám. Ve starověkém Egyptě bývala duší podobného politického aktu často některá z vlivných manželek jeho harému, aby na trůn prosadila svého syna. Často se podobné spiknutí provádělo ve spolupráci s veleknězem boha Amona. Takže je zřejmé, že v bezpečí byl jen ten faraon, který dokázal uspokojit své manželky a velekněze. I to je nadčasové poučení.

Panovníci, poslanci a blaho lidu

Druhou důležitou vlastností panovníka je, že myslí na blaho svého lidu. To žádnému panovníkovi a politikovi jistě upřít nejde, protože o tom hovoří často, mnohdy s dobrotivým výrazem ve tváři. Je to jeho štít. Formulace o blahu koruny, země, národa a lidu se objevuje v nejrůznějších obměnách od starověku. Ostatně legitimita zákonů a privilegií, které panovník vydává, se zaštiťuje tvrzením, že vycházejí z vůle zemských stavů či lidu, v případě poslanců pak na základě ústavy a vůle lidu, vždy aktuálně podle doby.

Leč nedejme se mýlit tím, co se nám na jedné straně tvrdí, a co se děje ve skutečnosti. V knížce Astrid Lindgrenové vystupuje pár dětí, které si hrají na zbojníky. Bohatým berou a chudým dávají, a proto mamince ze spíže „uloupí“ pár obložených chlebů. Lasse, nejstarší z nich, se chce hned do největšího zakousnout, ale jeho mladší sestra ho pokárá, že přece loupili proto, aby dávali chudým. Chlapec se na chvíli zamyslí a pak prohlásí, že on je přece chudý, a s chutí chléb sní.

Jak jsme řekli, druhou vlastností panovníka je, že proklamativně myslí na blaho svého lidu a své země. V určitých historických dobách to dokonce byla z velké části pravda. Hrabě, vévoda, kníže či král vládl zemi, kterou vlastnili už jeho rodiče a kterou chtěl po své smrti předat synovi. Spravoval vlastní majetek. Je tedy logické, že usiloval o to, aby jeho majetek prosperoval, aby ho uchránil před sousedy a případně na úkor sousedů rozšířil. Byla to jeho „firma“ a záleželo jen na něm, jak ji bude spravovat.

Panovníci, poslanci a schopnosti

Třetí zásadní vlastností panovníka jsou schopnosti a znalosti. Kdysi se děti z panovnických rodin od nejútlejšího věku připravovaly na to, že budou vládnout. Právo vládnout připadlo vždycky prvorozenému synovi. Ne vždycky se však povedl. Pokud měl král synů více, připravoval se na případné vládnutí i ten druhorozený, zvláště pokud byl zjevně schopnější. Jaksi mlčky se předpokládalo, že svého staršího a méně schopného bratra zavraždí (jako to udělal Boleslav Václavovi), svrhne ho či přežije (jako třeba Jindřich VIII. svého staršího bratra Artura) a pak bude vládnout on (doufalo se, že lépe). Nemíním však hovořit o problémech následnictví, ale o systému výchovy panovníků. A hlavně o tom, jakou přípravu museli pro vládnutí získat.

Panovníci, poslanci a zásadovost

Čtvrtou vlastností, která se tradičně považuje za důležitou pro každého panovníka, je zásadovost. Panovníkovo slovo má být žulou, na které lze stavět hrad. Tedy v obecných představách lidu a hlavně komentátorů. Každý, kdo se politikou někdy reálně zabýval, ví, že slovo se dá, stejně jako evangelium, vyložit různě. Každý slib se dá obejít, aniž by politik ztratil tvář. Situace se hodinu od hodiny mění a to, co platilo jeden den, nemusí platit zítra. A řeči se vedou, protože to jinak nejde a od politiků se to očekává.

Politik musí být schopným rétorem a demagogem (v dobrém smyslu slova), aby obhájil i to, co se obhájit nedá.

Jen na okraj, označení demagog nebylo původně pejorativním výrazem. Vzniklo spojením dvou řeckých slov – „demos“ lid a „agó“ vésti. Původně se tak v Athénách nazývali mluvčí lidu, kteří nezastávali žádný úřad, ale svým vlivem a výmluvností ovlivňovali obyvatele města, a měli proto váhu na shromážděních, kde se rozhodovalo o politických záležitostech. Hanlivého významu tento výraz nabyt až za Periklových následníků, kteří svůj vliv začali zneužívat k osobnímu prospěchu nebo jen z pouhé ctižádosti. Jedním z nejproslulejších byl koželuh Kleón, který jako mluvčí válečné strany (za peloponéské války) prosazoval tvrdé tresty proti mírumilovným občanům a nespolehlivým spojencům. Nesmrtelným se stal díky Aristofanovým komediím Acharňané a Jezdci, v nichž ho autor mistrovsky karikoval.

To, že politik má být zásadový, vyplývá vlastně už z charakteristiky, kterou tyto eseje začínaly, totiž že vládce má vždycky pravdu. V dějinách známe stovky mistrovských obrátů, kotrmelců či chytristik, jimiž vládcové a politici zásadově obhajovali svou předešlou chybu či mylné hodnocení situace.

Sliby chyby

Středověcí rytíři a vazalové museli skládat veřejný slib věrnosti svému pánu. Platilo to nejen o šlechtě vůči panovníkovi, ale i mezi panovníky navzájem (třeba po prohrané válce), pro lenní

sliby císaři, přísahy církvi či přímo papežovi (třeba účast v křížovém tažení). Takové sliby mívaly obvykle politický rozměr. Na základě slibu (tedy politické smlouvy) bylo možno získat politickou či vojenskou podporu, ruku vznešené manželky i s věnem či jen „dobrou pověst“ věrného stoupence křesťanství.

Slib byl tedy složen a ten, kdo ho složil, za něj dostal očekávaný benefit. Ale za pár týdnů, měsíců či let se situace změnila a někde jinde se nabízel lepší benefit, pokud by se slib porušil a uzavřel se jiný. A tak se začalo kličkovat, vymlouvat, překrucovala se slova a bezostyšně se tvrdilo, že to bylo jinak. Bylo však nutno to udělat tak, aby si daný velmož či panovník zachoval tvář, aby budil zdání, že stále jedná čestně jako rytíř.

Pokud dal své slovo někdo velice mocný, často ani nemusel hledat důvody, prostě slib porušil a nikomu se nemusel zpovídat. A nikdo se mu to samozřejmě neodvážil říci do očí. Tak se ve středověku dělala politika a upřímně, dělá se tak i dneska, i když mnohem sofistikovaněji.

Uvádět příklady by vydalo na samostatnou knihu a je třeba říci, že jedním z těch, kdo proslul mistrovským neplněním svých slibů, byl třeba Karel IV. Ale ani jiní naši panovníci se v tomto ohledu nevyznamenalí, to platí jak o Přemyslovcích, tak o Lucemburcích a Habsburcích. Ale ti všichni byli ještě mužové relativně čestní proti některým panovníkům Anglie či Francie. Tehdy rozhodně nebyl důvod klanět se západoevropským politickým hodnotám. Vezměte si jen genocidu albigenkých v Akvitánii, „podraz“ na templáře, ostudnou zradu Johanky z Arku, Bartolomějskou noc, vyvražďování příbuzných za Války růží, popravy manželek a kancléřů Jindřicha VIII. A italská politika? Otrávená dýka byla víc než ústava.

Mě osobně nadchl jistý welšský rytíř, který za Války růží složil slib, že bude podporovat anglického panovníka a přísahal, že raději nechá po svém těle přejet koně nepřítel, než by zradil a připojil se k odbojnému hraběti. Jenže když po čase zjistil, že to s anglickým králem nevypadá dobře, dohodl se s oním hrabětem. Než se však oficiálně připojil na jeho stranu, vlezl si pod můstek a držel se tak, aby se zády přitiskl k látce, po které onen hrabě s oddílem přešel. A pak už mu nic nebránilo „čestně“ změnit tábor, neboť nepřítel opravdu po jeho zádech přešel.

Umění vymlouvat se a lhát

Panovníci a politici vždycky uměli mistrovsky upravovat fakta, aby nemuseli splnit svůj slib, ale uměli to i obráceně. Dokázali vždycky najít nesporné důvody, aby dokázali, že nemohou něco udělat, i když „by tak strašně chtěli“. Císař Zikmund třeba slíbil papeži, že povede jedno z křížových tažení proti kacířským Čechům. Leč věděl, že to nemá smysl, a tak využil bezvýznamného zranění (spadl při honu z koně) a tvářil se jako těžce nemocný, aby se křížovému tažení vyhnul.

Dětské výmluvy dnešních politiků, proč nelze splnit něco z toho, co slíbili, jsou mnohdy legendární. V době, kdy píšu tuto esej, je hitem naší politické scény zásadový postoj poražených politických stran, z nichž žádná nechce podpořit menšinovou vládu, nedej bože se jí dokonce aktivně účastnit. Je to stejné, jako když panovníci vysvětlovali papežovi, proč se nemohou účastnit křížového tažení. Nebo když nás obsadil Hitler a ostatní evropské státy nám sice chtěly pomoci, ale zrovna v tu chvíli se jim to nehodilo.

Neustále slyším, že ta či ona strana nemůže podpořit jinou, protože to slíbila svým voličům, protože je to v rozporu s jejím programem, nebo prostě proto, že to nepovažuje za politicky

správné (přeloženo to znamená, že je vítězní politici osobně štvou a antipatie jsou příliš veliké). Politické strany jsou hrdé na to, jak jsou zásadové. A že důstojně reprezentují své voliče.

Takže na závěr, aby bylo jasné, tohle vše jsou jen výmluvy. Poslanci a senátoři nereprezentují jen své voliče. Slib poslance a senátora totiž podle naší Ústavy zní: „Slibuji věrnost České republice. Slibuji, že budu zachovávat její Ústavu a zákony. Slibuji na svou čest, že budu mandát vykonávat v zájmu všeho lidu a podle svého nejlepšího vědomí a svědomí“.

Ať jsem hledal sebepečlivěji, nikde jsem nenašel, že poslanec má povinnost vykonávat svůj mandát podle hlasování svého poslaneckého klubu, podle příkazu svého sekretariátu a podle přání svých voličů, bez ohledu na zájmy celé země.

Nikde v ústavě se nepíše, že poslanec je povinen hlasovat pro implementování příkazů Evropské unie, pokud je návrh v rozporu se zájmy lidu, který zastupuje, nebo je v rozporu s jeho svědomím. Kolikrát už zazněly výmluvy našich politiků, že se jim nařízení nelíbí, ale musíme ho přijmout. Jistě, ústavní právníci by mi vysvětlili, že je to správné, protože tu existují mezinárodní dohody a bla bla bla. Prostě je to stejné, jako když si onen velšský rytíř lehl pod můstek, aby dodržel svůj slib.

Kazatelé a novináři

Sdělovat lidu zprávy dávalo vždycky skupině vyvolených, která měla právo sdělení formulovat, pocit moci. Běžné informace typu vyhlášek a zákonů se mezi lid dostávaly různými cestami a z hlediska ideologie nebyly důležité. Taková sdělení organizačního či informačního charakteru obstarávali královští a panští služebníci, kněží, rychtáři, hlásní, radniční sluhové. Zprávy se četly z kazatelen, na ulicích a na návsi, často se před jejich vyhlášením bubnovalo, aby lidé věděli, že zazní důležitá slova, neboť přicházejí od vrchnosti. Četly se z oken radnice, ve vesnických hospodách, když se po celodenní práci sešli hospodáři na pivo, také na trzích či před kostelem. Později se tiskly na papír a lepily se na nárožích a ještě později se otiskovaly v novinách, zněly v rozhlase a televizi.

Kromě zpráv ryze informačního, administrativního a organizačního charakteru se však vždycky šířily i zprávy, jejichž účelem nebylo sdělovat fakta, ale ovlivňovat myšlení lidí. Zatímco běžné zprávy formulovali ti, kteří drželi v rukách výkonnou moc, ty druhé pocházely od vrstvy, která stála v pozadí a tvořila to, čemu se říká ideologie. Svou činnost obhajovala tím, že prospívá lidu a panovníkům. Částečně to samozřejmě pravda byla, ale současně si vždycky tihle lidé uměli přihrát svou vlastní polívičku.

Myšlenkový a ideologický rámeček společnosti se v běhu času měnil, ale příliš se neměnili ti, kteří byli jeho hlásnou troubou. V dějinách Evropy existují dvě hlavní skupiny hlasatelů ideologie, které měly tuto činnost v popisu práce. Tou starší byli kazatelé a farní klér, tou modernější pak novináři.

Ted' prosím všechny, kteří pracují pro Sedmou velmoc, aby to nebrali jako výpad. Prostě to tak je a není to nic pejorativního či deklasujícího. Je to jen konstatování, které má své logické konsekvence, jimiž by měla být v první řadě odpovědnost a pokora, ale také vzdělání, rozhled a tolerance. Hovořit k lidu vždycky znamená jej ovlivňovat, podvědomě nebo úmyslně. Neboť práce kazatele a novináře, dejme ruku na srdce, byla vždycky manipulativní.

Každou práci lze dělat dobře či špatně. Ne každý člověk se povede, mnozí však dokážou díky reakcím okolí a sebereflexi své chyby korigovat. Hlupák to nedovede a většinou je přesvědčený o své pravdě. Nepochybuje o dogmatech. V jiných oborech lidské činnosti obvykle narazí, ale tady nikoli, neboť profese kazatele či novináře mu dává automaticky výsadu mít vždycky pravdu. Tenhle pocit výjimečnosti přinášelo v minulosti církevní svěcení, dnes legitimace novináře. Své výsady užívali a užívají lidé různě a nelze všechny házet do jednoho pytle. Byli kazatelé laskaví, kteří věřícím pomáhali, ale byli tu i inkvizitoři. Stejně je to s novináři.

Kolébka Sedmé velmoci

Po třicetileté válce došlo poprvé k velké dělbě práce mezi kazatele a novináře. Dříve se z kazatelen říkaly lidu rozličné zprávy jak domácí, tak zahraniční. To na venkově zůstalo obvyklé i v době barokní, ale Praha a velká města měla tu výsadu, že se zde zprávy začaly šířit díky nejstarším tištěným novinám.

První české Pražské Poštovské Nowiny začaly vycházet v roce 1719 (dvakrát týdně). Byly stručné a jednalo se výhradně o zpravodajské médium. Objevovaly se v něm krátké faktografické články, od popisu panovníckých oslav a bitev až po černou kroniku a bulvár. Žádné politické či ideologicko-náboženské úvahy a komentáře, dokonce ani žádná podobně laděná prohlášení. Styl zpráv býval věcný a bez emocí.

Ideologii stále ještě pevně držela v rukách církev, existoval na to dokonce zákon, který dával jezuitům právo kontroly tisku a výkonu cenzury. Barokní církevní kazatelství se orientovalo především na komornější a méně zpolitizovaná témata, než byla ta původní středověká. Společnost kladla po hrůzách třicetileté války důraz na rodinné hodnoty a tomu do značné míry odpovídal i styl kázání a podoba katechismu. Ovšem kdykoli se objevilo nebezpečí, z kazatelen se burcoval lid, zvláště v případě nebezpečí ze strany Turků, později ze strany francouzské revoluce.

Vliv na poli informačním a ideologickém však navzdory všemu přebíraly pomalu ale jistě noviny a s nimi i novináři. Důvod tkvěl v tom, že se s postupným rozkladem feudalismu začala ve společnosti objevovat nová témata, která stála zcela mimo kompetenci církevních kazatelů. Navíc josefínská doba a osvícenství katolické církvi nepřály, a aby se zlomil monopol církve na ideologii, začaly se pod přímým dohledem státu upřednostňovat jiné způsoby toku informací a působení na obecný lid. A tak začali z rukou kazatelů přebírat mediální otěže novináři. Jejich profese byla a je jiná než práce kazatele, ale přesto se základní rysy téhle práce nezměnily. Má jen jiný háv.

Lasswellova teorie krize mediálních elit

Autorem modelu vytváření a upevňování vlivu elit prostřednictvím cílené mediální komunikace je americký politolog Harold Dwight Lasswell. Svou první knihu „Techniky vojenské propagandy ve světové válce“ publikoval v roce 1927. Stala se podnětem k rozvoji široce koncipovaných výzkumů médií, neboť americké politické a obchodní prostředí rychle pochopilo možnosti využití Sedmé velmoci.

Lasswell hovořil o propagandě jako o základním nástroji, jímž vláda řídí veřejné mínění, aby tak získala podporu nejširších lidových mas pro svou politiku. Základem jeho díla je teorie, že

média působí bezprostředně na veřejné mínění a to následně ovlivňuje sociální postoje a chování obyvatel.

Jde o koncepci mediálního determinismu, neboť společnost podle něj neovlivňuje ani tak reálné prostředí, jako spíše jeho interpretace v médiích. V satirické podobě zobrazil tuto představu už Molière ve své komedii Tartuffe, kdy pán přistihne svého služebníka při nepravosti, ale ten mu to rozmlouvá slovy: „Snad byste, pane, nevěřil svým očím více než mně, svému věrnému služebníku?“

Tuhle satirickou nadsázku Lasswell považuje za objektivní proces, který ve společnosti díky médiím funguje. A je třeba říci, že v případě politických postojů má bohužel pravdu. Tento proces nazývá synoptickou orientací, což jsou podle něj individuální představy každého člověka, které si vytváří ze dvou zdrojů – na základě neúplných informací o světě, doplněných a zpracovaných prizmatem společenských hodnot. Svůj model nazval „infuzní jehla“. Vyjadřuje tím jednosměrný efekt, kdy média působí na společnost a předkládají ideje, s nimiž nemusí jednotlivci souhlasit, ale musí je akceptovat, dobrovolně či nedobrovolně. Je to tedy stejné, jako když dáte nemocnému injekci, abyste léčili jeho nemoc. Právě tak mají média „léčit“ společnost.

Sociativní efekty působení médií se podle Lasswella dají rozdělit na tři základní kategorie. První je rovina informační, která skýtá základní přehled a odění a možnost osvojit si dané prostředí a osobnosti „děje“. Druhou označuje jako korelaci. Jejím smyslem je „socializace“, tedy prosazení „správných“ postojů a podpora norem společenského chování. Třetí rovina má funkci zajišťování kontinuity, protože umožňuje přenos hodnot a postojů ze starší generace na mladší.

Lasswell se ve své teorii vůbec nezabývá filozofickou kategorií pravdy či věrohodnosti informace, ale pouze technikou, jak určité tvrzení ve společnosti rozšířit, aby se stalo platným. Správnost takového tvrzení je podle něj dána tím, že vyjadřuje postoje elit, které prostřednictvím takto vytvářeného veřejného mínění společnost řídí. Manipulativní podstatu této zásady pak vyjádřil větou, že v masové komunikaci je podstatné to, kdo hovoří, co říká, komu to říká a s jakým účinkem.

Propagandu dokonce prohlásil za synonymum pro demokracii. Navzdory této myšlence však současně jedním dechem objasňuje manipulativní funkci médií jako jakýsi nástroj a pojistku demokracie. Ve své podstatě je to tedy typická teorie o nadřazenosti idejí elit, které mají povinnost „vést“ lid, aby demokraticky rozhodoval podle přání elit, a nikoli podle svých představ.

Harold Dwight Lasswell popsal pragmaticky, bez příkras a trochu surově fakt, jak média opravdu ve 20. století fungovala. V době, kdy na ně měla v podstatě monopol vládnoucí elita (jedno, zda politická, hospodářská či umělecká), byla ideálním nástrojem vytváření většinového společenského mínění, které konvenovalo s představami elit.

Stali se dnes z médií věrozhvěstové pravdy?

Počátek 21. století přinesl oproti Lasswellovým dobám velkou změnu. Nikoli v tom, že by média působila jinak, ale v tom, že se možnosti mediálního působení neuvěřitelně rozšířily a techniky, jimiž elity po desetiletí ovlivňovaly veřejné mínění, dostali najednou do rukou

príslušníci vrstev, které mezi elity nepatří. A ti samozřejmě hlásají jiné myšlenky a snaží se ovlivňovat veřejné mínění jiným směrem.

Dnes je moderní představa, že je společnost rozdělená, že byly vyhloubeny příkopy a lidé si nerozumí. Není to tak docela pravda. V duchu Lasswellovy teorie lze tento jev interpretovat spíše tak, že dříve média vyjadřovala jen postoje elit. Opticky tedy existovalo jedno veřejné mínění, příkopy nikdo nevnímal (i když existovaly). Moderní doba dala komunikační a mediální sílu i těm, kteří nepatří mezi elity a vyjadřují jiné názory. A rázem tu máme rozladění elit, že ztratily monopol říkat, co je a není správné.

Mediální svět dnes proto řeší, jak opět sjednotit veřejné mínění. Pokud říká někdo něco zideologizovaného (což Lasswell považoval za normální prostředek pro formování sociálních postojů), je zle. Tedy zle je jen tehdy, pokud je to ideologicky orientováno jinam, než si přejí elity. Jen elity vyjadřují správné postoje, ale pokud to dělá druhá strana, je to hoax a dezinformace.

Moderní komunikační prostředky vzaly monopol tradičním médiím a elity se s tím budou muset vyrovnat. Ale rozhodně ne tak, že se začne cenzurovat svoboda názorů, omezovat komunikační možnosti, anebo se začnou vytvářet zákony a úřady pro to, co se smí říci, co se nesmí říci, co je správné a co ne. Tohle totiž nikdy v dějinách nevedlo k cíli. Příkopy se dají zasypávat jen tak, že lidé spolu začnou hovořit, ale hlavně, že jedni budou druhé považovat za partnery a jedna strana se nebude povyšovat nad druhou.

Mluví stříbro, komentovatí zlato

Já samozřejmě chápu, že televizní zpravodajství musí zaplnit spoustu času, který je mu na obrazovkách vyhrazen. A to není snadné. Času je příliš mnoho a zpráv zoufale málo. Tedy, málo by jich určitě nebylo, ve světě se toho děje hodně, jenže často není k dispozici příslušný zpravodaj, někdy je převzetí agenturních zpráv drahé a na mnoha místech se dějí věci, které nekonvenují redakci. Proto je rozsah vysílaných témat velice omezený a vařit se musí z mála. Přitom je třeba vysílat každý den od rána až do noci.

Aby se tenhle úkol splnil, existuje řada spolehlivých metod. Jednou z nich je mnohonásobné reprízování stejné zprávy až do úmoru. Zdaleka nejoblíbenější jsou však rozhovory s hosty, které se označují šifrou „mlácení prázdné slámy“. Jsou to zprávy o tom, co by bylo, kdyby náhodou bylo. Ale i kdyby to nebylo, lze o tom dlouze hovořit.

Zvláště úspěšná je tato metoda v politickém zpravodajství v případě, že se hovoří o někom, koho nemají v příslušné redakci rádi. Nejen že zaplníme spoustu vysílacího času, ale ještě vytvoříme virtuální bublinu, že příslušný politik má opravdu hanebné úmysly, které mu pečlivě vybraní diskutující z řad jeho oponentů připisují. Že to neodpovídá realitě? To nevadí, hovořit se o tom dá. Máme přece svobodu slova.

Jako další příklad takové naprosto impotentní zpravodajské relace uvádím rozhovor, který opravdu vysílán byl, je jen zkrácený a literárně upravený. Abych se vyhnul zavádějícím asociacím, nevybral jsem pořad o něčem teoreticky složitém, ale volně parafrázuji diskusi o leteckém neštěstí. Ve studiu usedl proti moderátorce odborník na letecká neštěstí, neboť před několika desítkami minut přišla zpráva o zřícení letounu kdesi na druhé straně zeměkoule.

Moderátorka: Můžeme divákům říci, co se vlastně stalo?

Odborník: Musíme počkat, až budou k dispozici přesnější zprávy. Zatím víme jen to, že letadlo zmizelo z radarů řídicího střediska a o chvíli později bylo zřejmé, že se zřítilo do neobydlené oblasti kdesi v pralese.

Moderátorka: Kolik má tahle nehoda obětí na životech?

Odborník: Zatím nevíme, kolik pasažérů bylo na palubě a ke zřícenímu letounu se, pokud vím, záchranný tým zatím nedostal. Čeká se na zprávu společnosti, která let provozovala.

Moderátorka: Kolik pasažérů může takové letadlo pojmout?

Odborník: Neznám přesný typ letadla, ale může to být od sto padesáti až do dvou set padesáti.

Moderátorka: Jaké je pravděpodobnost, že cestující takový pád přežijí?

Odborník: Minimální.

Moderátorka: Takže tu máme možná až dvě stě padesát mrtvých. Kdo za tohle neštěstí může?

Odborník: Musíme počkat, až se naleznou černé skřínky. Ty se vyhodnotí a pak teprve můžeme určit, zda šlo o technickou závadu nebo je na vině lidský faktor.

Moderátorka: A jaký důvod si myslíte, že stál za tímto konkrétním neštěstím?

Odborník: O tom je předčasné spekulovat.

Moderátorka: Ovšem podle vašich zkušeností, jaká příčina bývá nejčastější?

Odborník: Statisticky připadá více nehod na technickou závadu.

Moderátorka: Takže k neštěstí došlo kvůli poruše letadla.

Odborník: Jak jsem řekl, to zatím nevíme. Musíme počkat na vyhodnocení příčin.

Moderátorka (zoufale, protože podle pokynu z režie má s odborníkem hovořit ještě nejméně deset dalších minut): Jak dlouho trvá takové vyhodnocení?

Odborník: Záleží na tom, jak je letadlo poškozené a jak rychle se najdou černé skřínky.

Moderátorka: A po nalezení těch skříněk, jak dlouho to může trvat?

Odborník: To máte různé. Záleží na řadě faktorů. Ale obvykle je to záležitost několika týdnů.

Moderátorka: Takže můžeme říci, že došlo k neštěstí, které patří v letošním roce k největším, protože obětí na životech může být podle vás dvě stě padesát...

Odborník (už trochu nervózně jí skočí do řeči): Řekl jsem, že neznáme typ letadla ani skutečný počet cestujících.

Moderátorka: Ale v případě, že by tam těch dvě stě padesát cestujících bylo, budou pravděpodobně mrtví, je to tak?

Odborník: Dá se předpokládat, že letecké neštěstí přežije jen minimum lidí.

Moderátorka: K neštěstí došlo pravděpodobně kvůli technické závadě, jak jste před chvílí řekl, neboť to bývá častější příčina.

Odborník (nemá už sílu protestovat).

Moderátorka: Je pravděpodobnost přežití stejná, pokud je na vině lidský faktor? Třeba chyba pilota?

Odborník (vzchopí se): Víte, ono záleží spíše na tom, v jaké výšce letadlo je, zda klesá střemhlavým pádem či klouže, zda došlo k destrukci pláště už ve vzduchu nebo až při dotyku se zemí. V principu je ale možnost přežití velice malá.

Moderátorka: Rozumím, že zpráv je zatím málo. Nicméně, co by podle vás mohlo teoreticky takovou katastrofu zavinit?

Odborník: Těch možností je opravdu celá řada. Zatím ani nevíme, které společnosti letadlo patřilo. Jsou společnosti, které používají zastaralá letadla, neprovádějí pravidelné kontroly a údržbu, ovšem i v případě, kdy se dodržují všechny normy a předpisy, může k závadě dojít, protože stroj je stále jen stroj. Může dojít palivo, pokud stroj bloudil nebo se vyhybal bouřce, stal se i případ, kdy letadlo poškodil pták. Zatím by to bylo věštění z křišťálové koule.

Moderátorka: Kdo v takovém případě nese za podobné neštěstí vinu?

Odborník (udiveně): V jakém případě? Právě jsem jich vyjmenoval několik a každý z nich má samozřejmě různé právní konsekvence.

Moderátorka: A co cestující, kteří při neštěstí zemřeli? Jak se k takovému neštěstí postaví majitel letounu?

Odborník (rezignovaně): Uvidíme.

Moderátorka: Děkuji za váš čas. Myslím, že jsme divákům přiblížili příčiny i rozsah celého leteckého neštěstí, ke kterému došlo před několika hodinami. Sledujte naše zpravodajství, budeme se celé katastrofě dále podrobně věnovat.

Každý divák jistě odcházel od televizní obrazovky opravdu dokonale informován o tom, co se stalo. Současně však měl určitě neobytný pocit, že stejnou diskuzi absolvoval nejméně poosmé, protože se odbývá po každé letecké katastrofě. Nikdo nic neví, ale přesto se zasvěceně diskutuje, neboť máme přece objektivní a aktuální veřejnoprávní zpravodajství.

(Vlastimil Vondruška: Epištoly o elitách a lidu. Brno: Moravská Bastei MOBA 2018. ISBN 978-80-243-8317-0)